

Design of Justice

Over het ontwerp van de zittingszaal

Mr. K. (Klaartje) Freeke en mr. W. (Wikke) Monster*

I know sadness, I know happiness.

I know excitement, I know boredom.

I know anger, I know love.

I know fear, I know contentment.

– Annan Yap, student Architectural Design, Gerrit Rietveld Academie

Een willekeurig scenario uit onze praktijk, advocaten van verdachten en slachtoffers in strafzaken: een jongen van 14 jaar staat terecht, steekpartij. Achterin de zaal zit ik samen met de moeder van mijn cliënt, het slachtoffer, eveneens een jongen van 14 jaar. Voor aanvang van de zitting, op de gang, is de moeder naar de verdachte en zijn moeder gelopen en heeft hen sterkte gewenst. De moeder van mijn cliënt zegt dat ze blij is dat het allemaal goed is afgelopen, dat ze hoopt dat de jongens hier allebei van leren. Na afloop, weer op de gang, vindt er een gesprek plaats. Zelfs een omhelzing. In de zittingszaal was de sfeer formeel. De verdachte keerde naar binnen, verschool zich achter zijn dikke winterjas. Hij wilde liever niet praten. Zijn moeder zat ver achter hem. Voor hem, als hij omhoogkeek, zag hij vijf mensen in een zwarte toga. Ik vraag me af wat hij mee heeft gekregen van deze zitting.

Het is door dit soort praktijkvoorbeelden dat mijn compagnon Wikke Monster en ik ons sinds lange tijd afvragen of de zittingszaal niet aan vernieuwing toe is. Bij het huidige ontwerp gaat het om waarden als zakelijkheid, autoriteit en controle. Hoe kunnen we van een verdachte verwachten dat hij in een dergelijke setting verant-

woordelijkheid durft te nemen, of een eerlijk verhaal gaat vertellen? Dat is voor de meeste mensen, ook als ze niet voor de rechter staan, al lastig genoeg. Hoe moet het zijn voor een slachtoffer om alleen naar de rug van de verdachte te kijken? Natuurlijk, soms zijn afstand en formaliteit juist nodig, maar doet de huidige zittingszaal geen afbreuk aan wat we vaak zo missen: dat er tijdens de zitting een gesprek ontstaat, tussen de rechter en de verdachte, of soms ook tussen de verdachte en het slachtoffer? Zodat de procespartijen zich gehoord voelen en de rechter een rechtvaardige beslissing kan nemen? Dat klinkt misschien *soft*, ‘zich gehoord voelen’, maar het is onze ervaring dat veel mensen in hoger beroep gaan omdat ze zich niet gehoord voelen. Niet zozeer omdat ze de beslissing onjuist vinden, maar omdat ze het gevoel hebben dat er niet naar hen is geluisterd. Alleen al om die reden leek het ons zinnig het huidige ontwerp te bevragen. Dit zou toch beter moeten kunnen, dachten we.

Waar gebruiken we een zittingszaal eigenlijk voor? Als arena voor een strijd? Als een plek waar hoor en wederhoor plaatsvindt? Wat voor ruimte is er nodig om recht te spreken? We zijn met verschillende mensen in gesprek gegaan over deze vragen, ook met wetenschappers, en zo werd de kiem gelegd voor het vak *Design of Justice*, dat op acht onderwijsinstellingen zal worden gedoceerd.¹

Hoe zou een zittingszaal eruitzien als we hem opnieuw zouden ontwerpen, uitgaande van andere waarden, zoals

* Klaartje Freeke is advocaat en mediator bij het advocatenkantoor Freeke & Monster. Wikke Monster is advocaat en mediator bij het advocatenkantoor Freeke & Monster.

1. Rietveld Academie, Universiteit van Amsterdam, Rijksuniversiteit Leiden, Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag, Artez Zwolle, Hogeschool Saxion in Enschede, Artez Arnhem. De instelling in Arnhem/Nijmegen zal op een later moment officieel bekend worden gemaakt.

bijvoorbeeld hoop, medemenselijkheid of inclusiviteit? Zouden de rechters dan nog steeds op een verhoging zitting en neerkijken op een verdachte? Zouden zij op grotere tronen zitten en de verdachte op een makkelijk stapelbaar maar uiterst oncomfortabel stoeltje? Kunnen ogenschijnlijk tegengestelde waarden – bijvoorbeeld zakelijkheid en compassie – worden verenigd in een ontwerp? Een greep uit de vragen waarmee studenten van de Universiteit van Amsterdam en de Rietveld Academie in 2018 aan het vak *Design of Justice* begonnen. Een semester lang werkten zij samen, vanuit hun eigen disciplines, begeleid door Maïke Steen (docent straf- en strafprocesrecht), Anika Ohlerich (docent *architectural design*) en Wikke Monster. De studenten onderzochten de huidige rechtspraktijk door het toepassen van designmethoden, zoals *design thinking*. Deze methode wordt sinds eind jaren '50 gebruikt om op een klant-/gebruikersvriendelijke en innovatieve manier problemen op te lossen. Samengevat komt de methode erop neer dat je op een hele open manier onderzoekt wat een probleem is, dat definieert, vervolgens op creatieve wijze oplossingen zoekt, selecteert en toepast op de praktijk. Divergeren en convergeren, zo noemen designers dat.

In de onderzoeksfase van het vak *Design of Justice* hebben de studenten gesproken met procesdeelnemers: rechters, officieren van justitie, advocaten, een verdachte, een slachtoffer. Zij hebben een zitting nagespeeld, de ruimte en het gebouw (inclusief het cellencomplex onder de rechtbank) verkend als waren zij zelf gebruiker en zodoende onderzocht wat voor effect de ruimte heeft op de verschillende gebruikers, wat ieder voor zich nodig heeft, waar de beperkingen zijn en waar de mogelijkheden liggen. Een rechter gaf bijvoorbeeld aan dat hij soms wel een wandeling met een verdachte zou willen maken om een keer in een hele andere setting een normaal gesprek met die verdachte te kunnen voeren. Waarna hij zich haastte om erbij te vermelden dat dit gezien geldende rechtsbeginselen (bijvoorbeeld de openbaarheid van de rechtspraak of onpartijdigheid van de rechter) niet goed mogelijk is. De belangen en behoeften van de verschillende procespartijen liggen soms ver uit elkaar en daarnaast zorgen allerlei procedurele regels en rechtsbeginselen voor beperkingen die de moed van de studenten soms in de schoenen deed zinken. Toch hebben zij aan de hand van verschillende thema's keuzes gemaakt op basis waarvan zij verder zijn gaan werken. Dat varieerde van het gebruik van toga's, de stoelen en tafels in de zittingszaal, tot een tuin en een verzoeningsruimte. Vervolgens zijn de studenten hun ideeën gaan uitwerken. Hun definitieve ontwerpen, inclusief maquettes, zijn uiteindelijk gepresenteerd aan medewerkers van de Amsterdamse rechtbank, het OM en de advocatuur.

De bevindingen van designstudent Annan Yap waren dat een rechtbank een ruimte of een persoon nodig had: "*Someone who hears you, who sees you, who supports and wants to help you.*" Hij werkte concepten uit, zoals stilte-ruimtes en geestelijk begeleiders. Uiteindelijk schreef

Yap een tekst (fragment bovenaan deze bijdrage) waarmee hij (mentale) ruimte wilde maken voor de behoefte van de rechtzoekende én de mensen die professioneel betrokken zijn bij een rechterlijke procedure. Hij ontwierp een tuin waarin deze tekst te horen zou zijn. Deze plek zou dienen voor reflectie, rust en inkeer; een plek waarin mensen tot zichzelf zouden kunnen komen in de hectiek en stress rondom een zitting.

In de nieuwe Amsterdamse rechtbank worden momenteel twee jeugdzittingszalen ontworpen, mede op basis van het ontwerp van rechtenstudente Roos Brantjes. Haar idee, een ronde tafel, heeft zij uitgewerkt vanuit de gedachte dat er behoefte bestaat aan duidelijkheid en overzicht: als alle partijen elkaar kunnen zien en er geen obstakels zijn die het zicht belemmeren, kan het contact tussen de partijen verbeteren. Haar ontwerp sloot aan bij het resultaat van een brainstormavond die is gehouden met betrokkenen rondom het jeugdrecht in Amsterdam: rechters, officieren van justitie, advocaten, maar ook jeugdige delinquenten en vertegenwoordigers van de stichting *Young in Prison* bogen zich over de vraag: hoe zou de ideale jeugdzittingszaal eruit moeten zien? Ook daar kwam de ronde tafel als uitgangspunt voor een nieuwe zittingszaal duidelijk naar voren. Dit concept is door het Amsterdamse architectenbureau KAAAN verder uitgewerkt en zal, aldus, worden geïmplementeerd in twee zalen. Wanneer deze ruimtes eenmaal benut kunnen worden, zal onderzocht worden wat het effect is van deze ruimte op de procesdeelnemers. Dat kan gemeten worden, bijvoorbeeld, door middel van enquêtes over hoor en wederhoor, over de kwaliteit van debat en de vraag of al dan niet hoger beroep wordt ingesteld tegen de eindbeslissing.

In Den Haag, Almelo en Arnhem wordt het vak *Design of Justice* op dit moment voorbereid bij onderwijsinstellingen en de rechtbanken ter plaatse. Deze projecten richten zich uitsluitend op jeugdzittingszalen, mede omdat in jeugdzaken vaak een andere en minder formele benadering noodzakelijk is, in het belang van het kind. Dat maakt dat er in die zaken meer ruimte is voor innovatie. Hierbij zijn wij betrokken vanuit de stichting *Lawyers as Changemakers*², samen met de stichting *Young in Prison*³ en ontwerpster Dorota Gazy⁴. Onze hoop is dat in de (nabije) toekomst er ook draagvlak komt om nieuwe zittingszalen voor volwassenen te ontwerpen en te implementeren.

Voor het zover is, zorgt het vak *Design of Justice* in ieder geval in de collegebanken voor een levendige discussie over de vraag waar en hoe er recht moet worden gesproken. Zo kwam de vraag aan de orde waarom rechtbanken zich vaak in de periferie van een stad bevinden. Waarom niet in het centrum, waar iedereen makkelijk naar binnen kan lopen? Zou een grotere toegankelijkheid

2. www.lawyersaschangemakers.org.

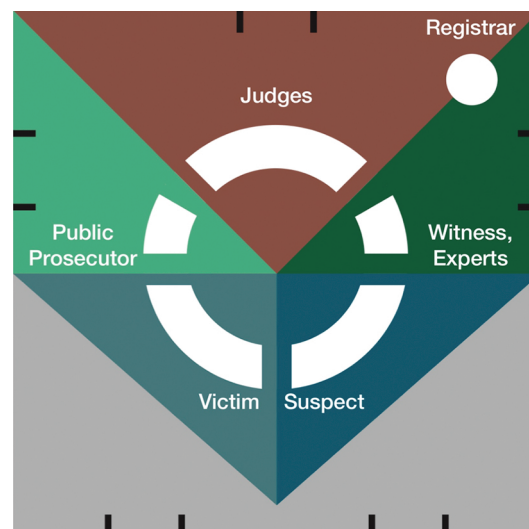
3. www.younginprison.org.

4. Zie o.m. de filmtrailer van Court Dance, haar afstudeerproject aan de Design Academie in Eindhoven: www.youtube.com/watch?v=vsaTZQLCw-w.

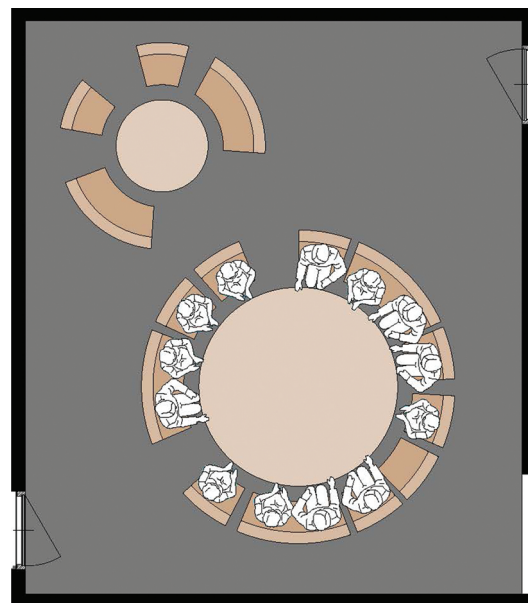
bijdragen aan een grotere acceptatie van beslissingen en dus grotere rechtvaardigheid? Gerechtsgebouwen stonden vroeger toch ook in het centrum, en voor die tijd werd er zelfs op het marktplein rechtgesproken. Is het recht wel voor iedereen beschikbaar? Waarom is het gerechtshof in Amsterdam van marmer, wat willen we daarmee zeggen over onze rechtspraak? Wat verbeeldt Vrouwe Justitia voor ons, wat voor gedaantes heeft zij en hoe werkt die symboliek door in de zittingszaal? Moet de zitting niet ook, of in elk geval veel meer, als ruimte voor een ritueel worden benut en zo ja, hoe zou dat eruit kunnen zien? Door de fysieke plaats werkelijk te ervaren en vanuit alle hoeken te belichten, werd het voor studenten veel helderder wat rechtspraak daadwerkelijk betekent in het leven van mensen, meer dan door de bestudering van literatuur en jurisprudentie. Dit was geen vooropgezet leerdoel, maar heeft ons wel gemotiveerd het vak *Design of Justice* ook in andere steden op te zetten. Het voorziet kennelijk in een behoefte van rechtenstudenten om verder te kijken dan wet- en regelgeving. Omgekeerd is er bij de studenten aan de design-academies duidelijk belangstelling om een ontwerp te maken dat ook buiten de muren van een atelier betekenis kan hebben.

Wij zijn als advocaat en mediator sinds de oprichting van ons eigen kantoor op verschillende manieren bezig om het rechtssysteem te bevragen. Wij hebben voor onszelf een manifest geschreven waarin wij benoemen hoe het rechtssysteem in een ideale wereld eruit zou moeten zien. Dat omvat ook de ruimte waarin recht wordt gesproken. Die ruimte zou flexibel moeten zijn in onze optiek. Tafels moeten verplaatsbaar zijn, stoelen inwisselbaar. De entree van een verdachte en een slachtoffer zou wat ons betreft met net zo veel egards moeten plaatsvinden als die van de rechters en een officier van justitie. Er is veel onderzoek gedaan naar het effect van kleuren: waar bijvoorbeeld in de zorg gebruik wordt gemaakt van bepaalde kleuren omdat die zouden zorgen voor rust, zouden we dat in de rechtspraak ook moeten toepassen. Hetzelfde geldt voor het effect van levende planten en frisse lucht. Al deze elementen dragen bij aan de kwaliteit en de ervaring van rechtspraak. Voor degenen die hier een wetenschappelijke onderbouwing voor wensen: meldt u zich vooral bij ons, wij zullen u met alle plezier meer (internationale) literatuur kunnen aanbevelen.⁵

Figuur 1 Ontwerp van de ronde tafel, R.M. Brantjes, masterstudent EU-recht aan de UvA

Figuur 2 Ontwerp van de ronde tafel, R.M. Brantjes, masterstudent EU-recht aan de UvA

5. A.M. Hol, 'Rituelen en symbolen in de rechtspraak. Hun functie en betekenis', *ArsAequi*, november 2006; Jonathan D. Rosenbloom, 'Social Ideology as Seen through Courtroom and Courthouse Architecture', *Columbia-VLA Journal of Law & the Arts* 22(4) 1998, p. 463-524; Linda Mulcahy, 'Architects of Justice: The Politics of Courtroom Design', *Social & Legal Studies* 16(383), 2007; Judith Resnik & Dennis Curtis, *Representing Justice, invention, controversy and rights in City-States and democratic courtrooms*, New Haven (CT): Yale University Press, 2011.

Figuur 3 Verschillende ontwerpen ronde tafel KAAN Architecten (concepten t.b.v. Rechtbank Amsterdam)

